

SULTAN ABDÜRREŞİD DÖNEMİ GAZNELİ DEVLETİ'NDEKİ OLAYLARIN TEMEL KAYNAKLARA YANSIMASI

انعکاس حادثات دوره سلطان عبدالرشید غزنوی در منابع اصلی

İzzetullah ZEKİ*

Öz

443/1050 yılında Gazneli Devleti'nin başına geçen Sultan Abdürreşid b. Sultan Mahmud, erdemli, mütevazi ve istişareye önem veren bir sultandı. Fakat böylesi güzide vasıfları kendinde barındırmasına rağmen devlet ve siyaset işlerinden pek anlamazdı. Onun bu eksikliği içeride istikrarsızlığa sebep olurken dışarıdaki düşmanların da ülkesine göz dikmelerine zemin hazırladı. Bu doğrultuda Horasan'da hüküm sürmekte olan Selçuklular, Çağrı Bey ve oğlu Alparslan'ın liderliğinde Gazne'yi tehdit etmeye başladılar. Selçuklu tehdidini bertaraf etmek isteyen Sultan Abdürreşid, Gazneli Mahmud'un cesur gulamlarından Tuğrul Bozan'ı ordunun başına getirerek savunmaya geçti. Gazne'nin Dere-i Humar bölgesinde Alparslan'ı ağır bir yenilgiye uğratarak Gazneli ordusunu Büst'e ulaştıran Tuğrul Bozan, Çağrı Bey'i de yenilgiye uğrattı. Ardından Sîstân üzerine yürüyerek Çağrı Bey'in amcası Musa Yabgu'yu mağlup etti. Ardı ardına üç başarıya imza atan Tuğrul Bozan, Sultan Abdürreşid'in güçsüzlüğünü fırsat bilerek Gazne idaresine el koydu, başta sultan olmak üzere ele geçirdiği tüm şehzadeleri katletti. Bu çalışmada bahsi geçen konular dönemin temel kaynaklarına göre kaleme alınmış olup muasır kaynaklarla desteklenerek incelenmiştir.

•

* Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Burdur/ Türkiye, izzetullahzeki@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6571-7377>.

Anahtar Kelimeler

Sultan Abdürreşîd, Gazneli Devleti, Selçuklular, Tuğrul Bozan

•

چکیده

سلطان عبدالرشید بن سلطان محمود غزنوی در سال 1050 میلادی به کرسی سلطنت غزنویان نشست. او مرد فاضل و متواضع بوده، استشاره در امور را اهمیت زیاد می داد. با این همه اوصاف گزیده از طرز حکومتداری و سیاست بهره چندان نداشت. بی تجربه گی و بی کفایتی او سبب شد تا در درون مملکت بی ثباتی و در سیاست خارجی توجه دشمنان را به سوی کسورش کشاند. ضعف اداری سلطان عبدالرشید، سلجوقیان خراسان را جسارت داد تا با رهبری چغری بیک والپ ارسلان بالای غزنه لشکرکشی کنند. سلطان عبدالرشید برای دفع حملات سلجوقی ها طغول حاجب را که یکی از غلامان جسور و مجرب سلطان محمود غزنوی بود، سر لشکر اردوی غزنویان تعیین نمود. طغول توانست در کمترین مدت سلطان الپ ارسلان را در منطقه دره خمار غزنه شکست داده، لشکر غزنویان را به بست رساند و نیروهای تحت فرمان چغری بیک را نیز مغلوب سازد. سپس بسوی سیستان لشکرکشی کند و موسی یابغو، عم چغری بیک را نیز در سیستان شکست دهد. او بعد از به دست آوردن سه موفقیت پی در پی وبا استفاده از ضعف سلطان عبدالرشید به غزنه یورش برد و اداره غزنه را بدست گرفت. بعد از به دست گرفتن اداره غزنه سلطان عبدالرشید را با تمام شهزادگان دستگیر نموده به قتل رساند. در این مقاله موضوعات فوق الذکر با استناد به منابع اصلی تحقیق، تحلیل و بررسی گردیده و از منابع جدید به عنوان منابع همکار نیز استفاده گردیده است.

واژگان کلیدی

سلطان عبدالرشید، دولت غزنویان، سلجوقیان، منابع اصلی، طغول بوزان

GİRİŞ

Sâmânîlerin Horasan Sipehsâlârı Alp Tegin tarafından 351/962 yılında temelleri atılan Gazneli Devleti, 366/977 yılında Sebük Tegin'in yönetimin başına gelmesiyle beraber hâkimiyet alanlarını genişletmiş, 387/998 yılında Sultan Mahmud'un kardeşi İsmail'e karşı üstün gelerek Gazne idaresini kontrolü altına almasıyla bağımsız ve muktedir bir devlet haline gelmiştir. Sultan Mahmud, 33 yıllık saltanatı boyunca Gazneli Devleti'nin sınırlarını Mâverâünnehir'den Kuzey Hindistan'ın içlerine kadar genişletmiştir.¹ 421/1030 yılında vefat eden Sultan Mahmud'un yerine veliaht tayin ettiği oğlu Sultan Muhammed geçmiş, o sadece sekiz ay gibi kısa bir süre devletin başında kalabilmiştir. Ordu içinde güçlü bir nüfuza sahip olan kardeşi Mesud, devletin idaresini zorla ele geçirmiştir. Babası döneminde askeri açıdan üstün başarılar elde eden Sultan Mesud, devletin başına geçince dirayetsiz davranışlarıyla güçlü Gazneli Devleti'ni zayıflatmış, 421/1040 yılında topraklarında Selçuklu Devleti'nin kurulmasına engel olamamıştır.²

Selçuklulara karşı başarısızlığa uğrayan Sultan Mesud, Hindistan'a firar ederken Gazneli gulamlar tarafından öldürülmüş, yerine daha önceden gözlerine mil çekerek azlettiği kardeşi Sultan Muhammed tahta geçmiştir.³ İkinci kez Gazneli Devleti'nin başına geçen Sultan Muhammed, dört ay sonra 432/1041 yılında Sultan Mesud'un oğlu Sultan Mevdûd tarafından indirilmiştir. Sultan Mevdûd'un dokuz yıllık saltanatından sonra kısa sürelerle oğlu II. Mesud ve I. Mesud'un oğlu Ali, Gazneli Devleti'nin başına geçerek devletin istikrarını

¹ Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr, *Tercüme-i Târih-i Yemînî*, (çev. Ebû'ş-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfadekânî), (thk. Cafer Şiâr), Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1966, s. 185; Reşid Mubin, *Sultan Mahmûd-ı Gaznevî*, İlim ve İrfan Publisher's, Lahor 2006, s. 38; Muhammed Nâzım, *Hayat ve Evkât-ı Sultan Mahmûd-ı Gaznevî*, (çev. Abdulgafur Emînî), Merkez-i Neşerât-i Meymend, Peşâver 2000, s. 22.

² Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî*, (nşr. Saîd Nefisi), Sanayi Yayınları, Tahran 1940, s. 720; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 19; Mustafa Akkuş, İzzetullah Zeki, *Târih-i Beyhakî'ye Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı* "USAD Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi", S. 5, 2016, s. 98; Mustafa, Akkuş, "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri", *S.D. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, SUTAD*, S, 45, Isparta 2019, s. 360.

³ İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih Târih-i İbnü'l-Esîr*, (nşr. Ebu Suheyb el-Keremî), Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, Ürdün, yy. s. 1418; Hüseyinî, Sadrü'l-Kebirü'l-âlem Sadrüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Seyyidü'l-İmam eş-Şehid Ebü'l-Fevâris Nasır b. Ali, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye*, (thk. Muhammed İkbâl) Lahor 1933, s. 14.

bozmuşlardır.⁴ Bunların altmış günlük saltanatından sonra Gazneli Devleti'nin başına geçen Sultan Mahmud'un oğlu Abdürreşîd, erdemli bir kişiliğe sahip olmasına rağmen devlet ve siyaset işlerinde yeteri kadar kabiliyetli olmadığından dolayı Horasan'da hüküm sürmekte olan Selçuklular, Çağrı Bey'in önderliğinde Gazne'yi ele geçirmeyi planlamışlardır. Bu doğrultuda Çağrı Bey, ordusunu ikiye ayırarak bir bölümünü oğlu Alparslan'ın öncülüğünde Toharistan üzerinden Gazne'ye, bir bölümünü de Sîstân üzerinden Büst'e göndererek Sultan Abdürreşîd'i kuşatmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Sultan Abdürreşîd, Gaznelilerin cesur gulamlarından olup savaş taktiğini iyi bilen Tuğrul'u büyük bir ordunun başına getirerek Selçuklulara karşı savunmaya geçmiştir. Gazne'nin Dere-i Humar bölgesinde Selçuklularla karşı karşıya gelen Tuğrul, Alparslan'ı ağır bir yenilgiye uğratarak Gazneli ordusunu Büst'e ulaştırmıştır. Tuğrul'a karşı koyamayan Çağrı Bey de yenilgiye uğramıştır. Tuğrul ise derhal Sîstân üzerine yoğunlaşarak Çağrı Bey'in amcası Musa Yabgu'yu mağlup etmiştir. Ardından elde ettiği başarıların gururuyla Gazne'ye dönerek Sultan Abdürreşîd'i katletmiştir. İlk defa Gazneli tarihinde Sebük Tegin sülalesinden olmayan bir kişi devletin başına geçerek yakaladığı tüm şehzadeleri de öldürtmüştür.⁵

Sultan Abdürreşîd'in Gazneli Devleti'nin Başına Geçiş

Dönemin temel tarih kaynaklarında Bahâüddevle, Cemâlüddevle, Seyfüddevle, Zeynülmille, Mecdüddevle Ebu Mansur ve Ebü'l-Kasım gibi lakap ve künyelere sahip olduğu aktarılan Sultan Abdürreşîd'in, hadis âlimi, fazıl kişi gibi vasıfları da bulunmaktaydı.⁶ Abdürreşîd, Sultan Mahmud ve Sultan Mesud dönemlerinde nimetler içinde refah bir yaşam sürdürdü. Gazneli Devleti'nin kırılma noktalarından olan Dandanakan ve Marigle olaylarına şahit oldu. Marigle vakasında Sultan Mevdûd'un isteği üzerine tarafsız kaldı.⁷ Fakat Sultan Mevdûd

⁴ Hândmir, Muhammed b. Hâvendşah, *Ravzatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, (çev. Abdulkadir eş-Şahveli) ed-Dârü'l-Mısriyye Li'l-Kitab Li'n-Neşr ve't-Tevzi, Kahire 1988, s. 165; Abbâs Perviz, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, II. Baskı, Müessesesi-i Mabuât-i Ali Ekber-i İlmî, Tahran 1957, s. 355; Zeki, s. 98; Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, *DİA*, c. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 482.

⁵ Hândmir, s. 168; Vural Öntürk, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S, 36, Van, 2017, s. 350; Perviz, s. 356.

⁶ Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 354; Halîlullah Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013. s. 214.

⁷ Gerdîzî'nin aktardığına göre Sultan Mevdûd, Gazneli tahtına geçmek için Sultan Muhammed'e karşı savaşa giderken amcası Ebu Mansur Abdürreşîd'e gizlice bir elçi göndererek: "Senin yanıma gelecek kadar gücün olmadığını bilirim. Benim hasmıma karşı savaşmam için senin bir yerde savaşmadan durmanı istiyorum. Bana büyük bir minnet bırakmış olursun. Ben devletin başına geçersen tüm yetkiler sende olacak, devlet sadece benim adımda olacaktır. Senin emrin üzerine iş yaparım" diyerek yemin eder.

zafer elde edince ondan endişe ederek Büst ile İsfereîn arasında bulunan bir kaleye hapsetti.⁸ Sultan Mevdûd, bir süre sonra devleti düzgün bir şekilde yönetemeyince veziri Hâce Abdüssamed b. Ahmed b. Hasan Meymendî'nin aracılığıyla Abdürreşîd'i tekrar Gazne'ye getirdi. Abdürreşîd'in merkezde ikamet etmeye başlaması saltanatın başına geçmesini sağladı. Başka bir ifadeyle Abdürreşîd'in saltanatın başına geçmesinde vezir Abdüssamed başrolü oynadı.⁹ Hândmîr'in aktardığına göre Abdürreşîd, 443/1050 yılının başlarında Sultan Ebü'l-Hasan Ali b. Mesud'un azledilmesi üzerine tahta geçti. Cesaret ve dirayet sahibi bir sultan olmadığı için Ali b. Mesud sonrası Gazne'de çıkan isyanı kontrol edemedi, Gazne büyüklerinden birkaç kişi hayatını kaybetti.¹⁰

Hândmîr ve diğer muasır tarihçilerin aktardıklarına göre, Sultan Mevdûd, vefat etmeden önce beş yaşındaki oğlu Mesud'un tahta geçmesini vasiyet etti. Fakat dört gün sonra devlet erkânı toplanarak Ebü'l-Hasan Ali b. Mesud'u devletin başına geçirdiler. Ne yazık ki, Gazneli emirler kısa bir süre sonra güçlü bir iradeye sahip olduğu aktarılan Ali b. Mesud'dan çekinmeye ve tedirgin olmaya başladılar. Türlü bahanelerle Ali b. Mesud'un kırk beş günlük saltanatına son vererek 27 Şaban 441/24 Ocak 1050 tarihinde Sultan Abdürreşîd'i başa getirdiler. Azledilen sultanı ise hapse attılar.¹¹ Muasır Gazneli tarihçisi Hikmet Bayur, yukarıdaki görüşün aksine Ebü'l-Hasan Ali'nin fazla tutunamamasını güçsüz bir sultan olduğuna bağlamaktadır.¹² Batılı tarihçi Bosworth, tahtan indirilen Alâüddevle Ali'nin kırk beş günlük yönetimi süresinde herhangi bir

Babası Sultan Mesud'un: "Oğullarıma karşı kötü muamelede bulunma" sözünü hatırlar. Mektup Sultan Abdürreşîd'e ulaşınca aradaki antlaşmayı yeterli görerek Sultan Mevdûd'a: "Bu iş bitene kadar ben harp etmem ve kılıç çekmem" diyerek olumlu cevap verir. Ertesi gün Sultan Mevdûd ile Sultan Muhammed arasında savaş başlar. Sultan Abdürreşîd bir köşede oturarak savaşı izler. Sultan Mevdûd, önce Sultan Muhammed'in ordusunun sağ kanadını, ardından sol kanadını dağıtarak hezimete uğratar. Birçok kişi öldürülür, Sultan Muhammed, oğulları Ahmed, Süleyman ve Yusuf'la beraber birçok kişi yakalanır. Sultan Mevdûd'un emri üzerine birçoğu öldürülür ve bir kısmı da atlarına kuyruklarına bağlanır. Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdîzi, *Zeynü'l-Ahbâr*, (tsh. Abdülhay Habîbi), İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1983, s. 441.

⁸ İbnü'l-Esîr, s. 1436; Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 354; Halîlullah Halîfi, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil 2013, s. 214.

⁹ İbnü'l-Esîr, s. 1436

¹⁰ Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 354; Halîlullah Halîfi, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil 2013. s. 214; Erdoğan Mercil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 119.

¹¹ Hândmir, s. 168; Halîfi, s. 215; Öntürk, s. 354; Clifford Edmund Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, (çev. Hasan Enuşe), Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, Tahran 1999, s. 331.

¹² Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 206.

sikke bastırmadığını aktarmaktadır¹³. Bu sırada Sultan Abdürreşîd'i tahta çıkaran Gazneli emirler, istedikleri gibi davranmaya başlayınca ülkede huzursuzluklar baş gösterdi.¹⁴ Ordunun güçlü isimlerinden Nuştegin¹⁵ olarak da bilinen Hırhız (Kırkız, Kırgız) Hindistan başkomutanı olarak Lahor'a gönderildi.¹⁶ Bayur ve Halîlî, ülkedeki istikrasızlığın sebebini Sultan Abdürreşîd'in müstebitliği, dirayetsizliği ve kabiliyetsizliğine bağlamakta, bu fırsattan istifade etmek isteyen Selçuklular da Çağrı Bey'in önderliğinde Gazne'yi zapt etme yoluna koyulduklarını dile getirmekteydi.¹⁷

Hândmîr ve bazı muasır tarihçilerin işaret ettiklerine göre, tedbirsiz davranışlarından dolayı zor durumda kalan Sultan Abdürreşîd, Sultan Mahmud'un cesaretli gulamlarından ve Sultan Mevdûd'un kayınbiraderi Tuğrul'u ordunun başına geçirdi. Tuğrul, Sultan Mevdûd döneminde de saygın bir kişiliğe ve yoğun bir nüfuzla sahipti. Öyle ki, Hâcibü'l-Hüccâblik makamına getirilmişti. Tuğrul, Gazne üzerine akın eden Alparslan'ı mağlup ederek Musa Yabgu'nun Sîstân naibi Ebü'l-Fazl'ı kuşatıp Sultan Abdürreşîd'e itaat etmesini istedi. Ebü'l-Fazl ise: *"Yabgu'ya ihanet etmek namertlik olur. Doğru olan öncelikle Yabgu'yu itaatin altına alıp sonra Sîstân'ı zapt etmendir"*¹⁸ diyerek itaat etmeyi reddetti.

Bunun üzerine Sîstân hisarını kuşatmaya devam eden Tuğrul, Herat bölgesinden yardıma gelen Musa Yabgu'yu mağlup etti ve çokça savaş ganimetine nail oldu. Ardından Sultan Abdürreşîd'den Horasan'a saldırabilmesi için yardımcı kuvvet göndermesini istedi. Fakat Sultan Abdürreşîd tarafından gelen ordu ile Horasan'a değil, Gazne üzerine yürüyerek sultanı tutuklayıp hapse attı. 443/1052 yılında sultanı öldürerek Gazneli Devleti'nin başına geçti.¹⁹ Yönetimine meşruiyet kazandırmak için Sultan Mesud'un kızını nikâhına aldı.²⁰ Aynı konu hakkında Cüzcânî ise şu bilgileri verir: *"Sultan Abdürreşîd, faziletli, akıllı, istişareye önem veren bir sultan olmasına rağmen pek cesaretli bir sultan değildi. Bundan dolayı devletin istikrarı bozuldu. Bu durumu fırsat bilen Selçuklular, Çağrı Bey'in oğlu Alparslan'ın önderliğinde Gazne'yi ele geçirmeye niyetlendiler. Bu amaçla*

¹³ Bosworth, s. 331.

¹⁴ Hândmir, s. 168; Halîlî, s. 215; Öntürk, s. 354; Bosworth, s. 331; Bayur, s. 206.

¹⁵ Daha çok Hırhız olarak bilinen ve Gazneli Devleti'nin Hindistan sipehsâlârı Nuştegin, Tuğrul Bozan'ı öldürecek olan Nuştegin Şarabî'den farklı bir isimdir.

¹⁶ Bayur, s. 208.

¹⁷ Hândmir, s. 168; Halîlî, s. 215; Öntürk, s. 354; Bosworth, s. 331; Bayur, s. 206.

¹⁸ Hândmir, s. 168; Halîlî, s. 215; Öntürk, s. 354.

¹⁹ Hândmir, s. 168; Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 119.

²⁰ Hândmir, s. 168; Halîlî, s. 216; Öntürk, s. 354.

Alparslan'ın kendisi Tohâristan'dan babası ise Sîstân üzerinden Gazne'ye yürüdü. Buna karşı Sultan Abdürreşîd, savaş hazırlığı yaparak gulamı Tuğrul'u Sultan Alparslan'a karşı gönderdi. Tuğrul, Alparslan'ı Dere-i Humar'da mağlubiyete uğratarak aceleyle Büst'e geçti. Sîstân üzerinde saldırmayı hedefleyen Çağrı Bey'i takip ederek amcası Yabgu'yu da mağlup etti. Tuğrul, arka arkaya elde ettiği üç galibiyetten sonra Gazne'ye döndü. Sultan Abdürreşîd'i tutuklayarak devletin başına geçti.²¹ Gazneli tahtından indirilip katledilen Sultan Abdürreşîd, iki veya iki buçuk yıl hüküm sürdü.²²

Meşhur ortaçağ tarihçisi Hamdullah Müstevfî, Sultan Abdürreşîd'in döneminde ortaya çıkan istikrarsızlıkların sebebine farklı bir açıdan bakmaktadır. Ona göre "Bahâüddeve Ali b. Mesud b. Mahmud b. Sebük Tegin, yiğeninin ardından devletin başına geçti. Çağrı Bey'in kızı olan Sultan Mevdûd'un karısıyla evlendi. İki yıl hüküm sürdükten sonra amcası Sultan Abdürreşîd tarafından indirildi. Sultan Abdürreşîd'in saltanatından bir yıl sonra Çağrı Bey'in kızı Bekin Şeoher (Begin Şeoher) ordu düzenleyerek üzerine geldi. Bunun üzerine Sultan Abdürreşîd, Sultan Mahmud'un gulamlarından olup emirü'l-ümerâ olan Tuğrul'u devletin başına geçirdi. Selçuklulara karşı zafer elde eden Tuğrul, Sultan Abdürreşîd ile savaştı. Çağrı Bey'in kızı, Abdürreşîd'i Tuğrul'a teslim ederek hapse attırdı ve Horasan'a döndü. Ardından küfran-ı nimet olan Tuğrul, devletin başına geçti. Tembel ve akılsız bir kişiliğe sahip olan Abdürreşîd açık bir alanda gözaltında tutuluyordu. Tuğrul Bozan gelince onu ayakta alkışlar ve aferin dercesine alkışlardı. Nitekim onun bu acizliğini gören Tuğrul, bir müddet sonra onu ve Dihnek Kale'sinde Nuştegin Şarabî'ye sığınan Hüseyin, Nasr, İrañşah, Halid, Abdurrahman, Mansur, Hümmam, Abdurrahim ve İsmail adlı şehzadeleri öldürdü. Abid Kalesi'nde bulunan İbrahim, Ferruhzad ve Şuca'yı öldürmeye fırsat bulamadan Nuştegin Şarabî ve diğer iki adamı tarafından hançerlenerek öldürüldü."²³

Tuğrul Bozan İsyanı

Türk asıllı olduğu rivayet edilen Tuğrul, Gazneli kaynaklarında Küfran-ı nimet, melun, gasıp ve Tuğrul Bozan olarak geçmektedir.²⁴ Sultan Mahmud'un gulam ve hacibi olan Tuğrul'un cesur ve zalim bir kişiliğe sahip olduğu da nakledilmektedir.²⁵ Beyhakî'nin ifadesiyle hoş bir endama, üstün bir zekâya sahip

²¹ Cüzcanî, Kâdı Minâhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer, *Tabakât-ı Nâsırî*, I, (thk. Abdülhay Habîbî, Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran 1984, s. 236; Hândmir, s. 168; Merçil, "Gazneliler", s. 482; Öntürk, s. 354.

²² Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 354; Perviz, s. 356.

²³ Hamdullah İbn Ebu Bekir Ahmed Müstevfî, *Târîh-i Güzide, İntişârât-ı Emir Timur*, Tahran 2015, s. 400.

²⁴ Bosworth, s. 333; Bayur, s. 207.

²⁵ Cüzcanî, I, s. 236.

olan Tuğrul, Sultan Mahmud'a Karahanlılardan Arslan Hatun tarafından hediye olarak gönderilmişti. İki yıl kadar Sultan Mahmud'un hizmetinde bulunduktan sonra Mahmud, onu kardeşi Emir Yusuf'a hediye etti.²⁶

Beyhakî eserinde Tuğrul Bozan hakkında şunları kaydetmektedir: *"Bu gulam Sultan Mahmud'un binlerce gulamının içinde endamı, zarafeti ve liyakatiyle temayüz etmiş bir gulamdı. Onu Türkistan'dan Arslan Hatun, Sultan Mahmud adına göndermişti. Nitekim Arslan Hatun her yıl Sultan Mahmud'a nadir gulam, cariye ve bakire kızlar gönderiyordu. Sultan da ona keten şal ve mücevherler gönderirdi. Sultan Mahmud bu gulamı beğenmiş, Ayaz'dan sonra yedi sekiz özel gulamı arasında sayardı. Derken bir gün sultan çiçeklerin açtığı Fîrûzî Köşkü'nde şarap içerdi. Ay yüzü gulamlar da ikişer ikişer sırayla gelirlerdi. Sıra Tuğrul'a gelince kırmızı kıyafetini giyinmiş, elindeki kırmız şarap ve saki ile meşgul olduğu sırada Emir Yusuf ona baka kalmış ve âşık olmuştu. Âdeti kendini toparlayamamıştı. Onun sarhoşluk içinde daldığını gören Sultan Mahmud, görmezden geldi. Aradan bir saat geçtikten sonra Sultan: "Ey kardeşim! Sen babandan çocuk olarak kaldın. Baban ölüm sırasında Abdullah Debir'e: "Mahmud, Gazne idaresini ele geçirecektir. İsmail ise bunun ehli değildir. Mahmud'a benim mesajımı iletin ki, aklım Yusuf'tadır. Onu Mahmud'a ismarladım. Oğlu gibi aziz tutsun" demişti. Ben şuana kadar edepli olarak yetiştiğini düşünüyordum. Şimdi gördüğüm kadarıyla öyle değilsin! Şarap meclisinde neden benim gulamlarıma bakarsın? Şarap meclislerinde senin gulamlarına birisi bakarsa hoşuna gider mi? Gözlerin Tuğrul'a takılmış kalmış. Eğer babamın hürmeti olmasaydı sana ağır bir ceza verirdim. Bu kere seni affettim ve bu gulamı sana verdim. Bu gulamlardan bizde çoktur. Akıllı ol, bir daha böyle bir olay vuku bulmasın ki, Mahmud'un gözünden kaçmaz deyince Emir Yusuf: "Yeri öperek töbe ettim, bir daha böyle hataya düşmem" dedi. Bunun üzerine Sultan Mahmud, Sâfi adlı gulamını çağırarak Tuğrul'u kardeşi Yusuf'a götürülmesini emretti. Sultan Mahmud'un bu iltifatı üzerine Emir Yusuf'un gönlü hoş oldu. Hizmetçilerine sadakalar dağıttı. Tuğrul'u oğullarından daha aziz tutmaya çalıştı. Hanedandan bir kızla onu evlendirerek akıllı insanların hoşuna gitmeyen israflarda bulundu."²⁷*

Beyhakî'nin aktardığına göre Emir Yusuf, Sultan Mesud döneminde Kusdar valisi olarak tayin edilince Tuğrul da onunla beraber giderek sürekli Sultan Mesud'a bilgi sızdırdı. Yusuf'un bütün hal ve hareketlerini bildirmeye devam etti. Hatta Emir Yusuf'un Karahanlılarla mektuplaştığına dair yalan yanlış bilgiler göndererek gözaltına alınmasına sebep oldu.²⁸ Bunun üzerine Emir Yusuf'un: *"Ey*

²⁶ Beyhakî, Hâce Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, I, nşr. Dr. Feyyaz, İntişârât-i Hirmend, Tahran 2001, s. 402; Öntürk, s. 350.

²⁷ Beyhakî, I, nşr. Feyyaz, s. 405.

²⁸ Beyhakî, I, nşr. Feyyaz, s. 402; Öntürk, s. 352.

küfran-ı nimet sana oğlum gibi davrandım. Belki de oğlumdan daha aziz gördüm. Sen ise bana bu ihaneti yaptın. Bunun karşılığını göreceksin"²⁹ dediği nakledilmektedir.

Tuğrul Bozan, Sultan Mevdûd döneminde de haciblik yaptı. Sultan Mevdûd, ona çok önem verirdi. Hatta kız kardeşiyle evlendirerek yakınlığını daha da arttırdı.³⁰ Cüzcânî'nin aktardığına göre Tuğrul, Sultan Mevdûd'un tüm bu hüsnüniyetine rağmen hizmetinden ayrılarak Selçukluların hizmetine girdi. Onların savaş yöntemlerini öğrendi. Sultan Abdürreşîd'in saltanatının ilk yıllarında tekrar Gazne'ye döndü.³¹ Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye'nin müellifi Hüseyinî de Tuğrul Bozan'ın firar ederek Selçukluların hizmetine girdiğini işaret etmektedir.³² Bosworth'un da işaret ettiği üzere Dandanakan yenilgisinden önce Selçukluların safına geçen Emir Yusuf'un gulamlarından birinin Tuğrul Bozan olması kuvvetle muhtemeldir.³³

Tuğrul, daha sonra Sultan Abdürreşîd'in hizmetine girdi. Onun döneminde de aktif bir şekilde Gazneli Devleti'nde en üst makamlarda çalışmaya devam etti. Kendisine bin adet at verilen Tuğrul, gün geçtikçe temayüz ederek Hâcibü'l-Hüccâbliğe yükseldi, Selçuklulara karşı üstünlük elde etti.³⁴ İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre Tuğrul, 3 Recep 443/10 Kasım 1051 tarihinde Tuğrul, Sîstân'a girerek hükümdarı Ebü'l-Fazl'dan Sultan Abdürreşîd'e itaat etmesini istedi. Ebü'l-Fazl ise: *"Ben Yabgu'nun naibiyim, ona ihanet etmek ne dinle ne de erkeklikle bağdaşır. Sen onun üzerine yürü. Eğer hakkında gelersen kaleyi sana teslim ederim"* diyerek itaat etmeyi reddetti.³⁵ Bu sırada Ebü'l-Fazl'ın yardım talebi üzerine Selçuklulardan yardımcı kuvvet geldi.³⁶ Fakat Tuğrul yine de savaşı kazanarak Gazne'ye döndü. Bundan böyle Tuğrul'un Selçukların üstünlüğünü kabul ettiğine dair düşünceler bulunsa da Bosworth'un işaret ettiği üzere bastırıldığı sikkelerde Selçuklulardan herhangi bir ize rastlanılmaması Selçuklularla böyle bir ilişkiye girilmediğini göstermektedir.³⁷

Tuğrul Bozan'ın Sîstân seferi Anonim Târîh-i Sîstân'a da yansımaktadır. Eserde belirtildiğine göre *"Tuğrul, 3 Recep 443/10 Kasım 1051 tarihinde Sîstan*

²⁹ Beyhakî, I, nşr. Feyyaz, s. 402.

³⁰ Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 352.

³¹ Cüzcânî, I, 236; Bosworth, s. 334.

³² Hüseyinî, s. 14.

³³ Bosworth, s. 334.

³⁴ Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 354.

³⁵ İbnü'l-Esîr, s. 1443.

³⁶ Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 354.

³⁷ Bosworth, s. 334.

kulesinin hisarına konaklayarak hükümdarı Ebü'l-Fazl'ı teslim olmaya davet etti. Tuğrul'un teklifi kabul görmeyince savaş başladı. Ebü'l-Fazl, kale muhafızı ve diğer emirleriyle beraber çetin bir savunma ve direnmeye girdi. Beş bin süvari, iki bin piyade ve beş filden oluşan Gazneli ordusu, türlü hileler sergilemelerine rağmen kaleyi ele geçirmediler. Nihayetinde Tuğrul Bozan, bin tane seçkin askeri ile şehrin kapısına dayandı. Bu esnada Musa Yabgu, Tuğrul'a karşı savaşmak üzere Herat'tan Sîstân'a geldi. Bu haber üzerine Tuğrul, ona karşı pusuda bekledi. Davul sesleri duyulmaya başlayınca neyin sesi olduğunu sorguladıktan sonra dışarıya çıktı. Ebü'l-Fazl da Yabgu'yu karşılamak üzere nehrin kenarına giderek şehre girmeye davet etti. Bu sırada Tuğrul Bozan şehre girerek halka seslenmeye ve haykırmaya başladı. Musa Yabgu'ya karşı yenilgiye uğrayıp kaleyi zapt edemedi aciz bir şekilde Gazne'ye geri döndü. Ele geçirdiği şehzadelerle beraber Sultan Abdürreşîd'i katletti."³⁸

Fakat İbnü'l-Esîr ve Kafesoğlu'nun aktardıklarına göre göre Tuğrul Bozan, Musa Yabgu ve Ebü'l-Fazl'ı mağlubiyete uğrattıktan sonra iki fersah kadar Herat yönünde takip etti.³⁹ Şehri istila ettikten sonra Sultan Abdürreşîd'e Horasan'ı itaati altına alabilmesi için yardımcı kuvvet göndermesini istedi. Ardından askerleriyle istişare ettikten sonra Gazne üzerine yürüdü. Gazne'ye beş fersah kalan Sultan Abdürreşîd'e mektup göndererek ordunun kendisine itaat etmediğini, daha fazla bahşiş istediklerini, dolayısıyla farklı bir niyetle döndüklerini bildirdi. Bunun üzerine düşünmeye başlayan Sultan Abdürreşîd, sağlam bir kalede sığınmaktan başka bir çare bulamadı.⁴⁰

Hândmîr, Tuğrul Bozan'ın seferini şöyle aktarmaktadır: "Tuğrul, Sîstân kalesine girmeyince geri çekilerek askerleriyle savaşıp savaşmama konusunda istişare etti. Askerlerinin hepsi: "Bizim üzerimize tasallut olan ölüm belasından kurtulmak yoktur. Kılıcımızla şerefli bir şekilde ölmekten başka çare de yoktur. Gazne bizden uzaktır, düşman bizden çoktur" diyerek ölümü göze alıp savaşmaya başladılar. İlk olarak Musa Yabgu önderliğinde gelen Selçuklu ordusu yenilgiye uğratıldı. Selçuklular iki fersah kadar takip edildikten sonra şehri istila edildi. Ardından Tuğrul, Sultan Abdürreşîd'den daha fazla yardım talebinde bulundu. Bu sırada Sîstân'da kontrolü sağlayan Tuğrul, adamlarını toplayarak Sultan Abdürreşîd hakkında istişarede bulundu. Askerlerinin desteğini alan Tuğrul, Sultan Abdürreşîd'in canına kastetmek üzere Gazne'ye doğru

³⁸ *Târîh-i Sîstân*, (nşr. Muhammed Takî Melikü's-Şuarâ Bahâr), Haver Yayınları, Tahran 2002, s. 373; İbnü'l-Esîr, s. 1443; Bosworth, s. 336; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, c. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 185.

³⁹ İbnü'l-Esîr, s. 1443; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2014, s. 27.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, s. 1443.

yürüdü.”⁴¹ Tuğrul Bozan’a neden efendisine isyan ettiğine dair soruları “Abdürreşîd beni Alparslan’a karşı savaşmaya gönderdiği sırada benimle antlaşma yaparak elimi sıkarken korkusundan kemiklerinin titrediğini hissettim. O vakit kendi kendime bu korkak kişi hükümdarlık yapamaz”⁴² şeklinde cevaplandığı nakledilmektedir.

Yine Hândmîr’in aktardığına göre Sîstân bölgesinde üstünlük kazanan Tuğrul Bozan, velinimetini Sultan Abdürreşîd’e karşı isyan bayrağını kaldırdı. Gazne’ye beş fersah yaklaşıncı sultana niyetini bildirerek taraftarlarıyla beraber şehre girdi. Kale komutanlarına vaatlerde bulunarak Sultan Abdürreşîd’i teslim etmelerini sağladı. Başta sultan olmak üzere tutukladığı on bir şehzadeyi katletti.⁴³ Muasır tarihçiler Hâlîlî ve Perviz’in aktardıklarına göre, Sultan Abdürreşîd, Gazne’ye doğru ilerleyen Tuğrul’un durumu hakkında casuslarından bilgi alınca karşı koyabilecek bir orduya sahip olmadığı için diğer şehzadeler ve aile efradıyla beraber sağlam bir kaleye sığınmayı tercih etti. Ne yazık ki, Sultan Abdürreşîd, canını kurtaramadı, Tuğrul tarafından kandırılan kale komutanı sultan dâhil kaledeki tüm şehzadeleri teslim etti. İsyancı Tuğrul da Gazneli Mahmud’un soyundan gelen şehzadeler Hasan, Nasr, İrañşah, Halid, Abdürrahim, Hümam ve Abdürrahman’ı öldürttü. Abid (Burgund) Kalesi’nde bulunan diğer şehzadeler Ferruhzad, İbrahim ve Şuca’nın öldürülmesi için haber gönderdi. Fakat kale muhafızı Tuğrul Bozan’ın emrini bir gün bekletince ertesi gün Tuğrul’un ölüm haberi kaleye ulaştı ve Gazneli Devleti’ni devam ettirecek şehzadeler öldürülmekten kurtuldular.⁴⁴

Tuğrul Bozan, yönetimine meşruiyet kazandırmak için Sultan Mesud’un kızı el-Hürretü’l-Celile’yi tehdit ederek nikâhına aldı.⁴⁵ Kendi adına altın ve gümüş sikkeler bastırdı.⁴⁶ Selçuklulara karşı güç birliği yapmak için Hindistan’da bulunan Hırhiz adlı emiri huzuruna çağırdı.⁴⁷ Fakat Sultan Abdürreşîd’in akıbetinden haberdar olan Hırhiz Gazne’ye gelmeyi reddetti. Tuğrul ayrıca ordu komutanlarına mektuplar yazarak kendini desteklemelerini istedi. Kısacası Tuğrul Bozan, kırk günlük hükümdarlığında Gazneli hanedanını bitirmeye ve halka karşı acımasızca davranışlarda bulunmaya çalıştı. Bu sırada Hırhiz’in

⁴¹ Hândmir, s. 168; Öntürk, s. 355.

⁴² Halîlî, s. 216; Perviz, s. 358; Öntürk, s. 353.

⁴³ Cüzcânî, I, s. 236; Hândmir, s. 169.

⁴⁴ Halîlî, s. 216; Perviz, s. 357.

⁴⁵ Hüseyinî, s. 18.

⁴⁶ Cüzcânî, I, s. 236; Hândmir, s. 169; Halîlî, s. 217; Öntürk, s. 356; Bosworth, s. 337.

⁴⁷ Bosworth, s. 338.

Sultan Mesud'un kızı Tuğrul'un karısı ve gulamlara yönelik yazdığı düşündürücü mektuplar ve tahrikleri üzerine bir grup gulam, Tuğrul Bozan'ın aleyhinde örgütlenmeye başladılar.⁴⁸ Derken bir gün Tuğrul Bozan saltanat koltuğunda oturduğu sırada, muhaliflerinden Türk asıllı Nuştegin Şarabî adlı gulam iki arkadaşıyla beraber arkasından kılıçla vurarak onu parçaladılar. Halka güven vermek üzere başını bir değneğin üstüne dikerek şehrin dört bir köşesini dolaştırdılar.⁴⁹ “*efendisine karşı nankörlük edenlerin cezası budur*” şeklinde mesaj verdiler.⁵⁰ Böylece Tuğrul Bozan'ın kırk günlük müstebit hükümdarlığı sona erdi.⁵¹

Birkaç gün sonra Tuğrul Bozan'ın ölüm planını hazırlayan, yazdığı mektuplarla gulamları tahrik eden Gazneli Devleti'nin Hindistan emiri Hırhız Gazne'ye ulaştı, öldürülen sultan ve şehzadelerin taziyeleri alındı, Tuğrul Bozan'a lanetler okundu. Tuğrul Bozan'a yardımcı olanlar cezalandırıldı. Beş gün sonra devlet erkânı ile saltanat konusunda istişarede bulundu. Beş günlük istişare neticesinde Sebük Tegin sülalesinden birinin devletin başına geçmesi kararlaştırıldı. Çekilen kura sonucunda kalelerin birinde hapiste bulunan Ferruhzad devletin başına getirildi.⁵² Tuğrul Bozan isyanı sonrası Gazneli Devleti ve ordusu yıprandı. Bunun sonucu olarak toprak kaybına uğradı. Gûr, Gûrca ve Sîstân hâkimiyeti elden çıktı.⁵³ Hindûlar, Gazneli Mahmud döneminde kaybettikleri bazı bölgeleri Müslümanlardan geri aldılar.⁵⁴ Artık Gazneli Devleti, yayılma politikasından taviz vererek iç çekişmeler ve sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Selçukluların Gazneli egemenliği artmaya başladı. Nitekim Gazne, Sultan Sencer'in vefatından sonra önce Oğuzların ve ardından Gûrluların istilasına maruz kaldı.⁵⁵

Tuğrul Bozan Sonrası Gazneli Devleti

Tuğrul Bozan'ın kırk günlük yönetiminden sonra ordu ve devlet erkânı istişare ederek devletin başına Gazneli şehzadelerden İbrahim b. Mesud'u getirmek istediler. Fakat onun hastalığı göz önünde bulundurularak 443/1052

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, s. 1443.

⁴⁹ Cüzcânî, I, s. 236; Hândmir, s. 169; Halîlî, s. 217; Öntürk, s. 356; Bosworth, s. 338.

⁵⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî, *Mecma'u'l- Ensâb II*, (nşr. Emir Kebir Yayınları) Tahran 1984, s. 86.

⁵¹ Cüzcânî, I, s. 236; Hândmir, s. 169; Halîlî, s. 217; Öntürk, s. 356.

⁵² Hândmir, s. 169; Halîlî, s. 216; Öntürk, s. 356.

⁵³ Şebânkâreyî, s. 86.

⁵⁴ Bayur, s. 208.

⁵⁵ Cüzcânî, I, s. 243.

yılında diğer şehzade Ferruhzad b. Sultan Mesud, saltanatın başına getirildi.⁵⁶ Hândmîr'in aktardığına göre Abid Kalesi'nde tutulan üç şehzade İbrahim, Ferruhzad ve Şuca arasında çekilen kura sonucunda Ferruhzad tahtın başına geçti.⁵⁷ Cüzcânî'nin ifadesiyle "Tanrı, Tuğrul'un kötülüklerinin karşılığını verdi, halkı onun zulüm ve istibdatından kurtardı. Abid Kalesi'nde İbrahim ve Ferruhzad adında iki şehzade hayatta kalmıştı. Melun Tuğrul, onların katledilmesi için bir grup insanı göndermişti. Ancak kale muhafızı Tuğrul'un emrini birkaç gün bekletti. Gelen topluluğu da ertesi gün gelmeleri için kalenin kapısında bekletti. Bu esnada hızlı bir şekilde Tuğrul'un ölüm haberi kaleye ulaştı. Devlet büyüklerinin saltanat konusunda tedbir alamaya başladıkları bildirildi. Ardından Abid Kalesi'nde iki tane şehzadenin bulunduğu bilgisi üzerine herkes kaleye koştu. Öncelikle İbrahim'i saltanatın başına getirmek istediler. Ancak onun hasta (hastalığı) ve zayıflığı saltanatın başına gelmesine engel oldu."⁵⁸

Temel tarihi kaynakların aktardığına göre Tuğrul Bozan'ın katlemediği iki veya üç şehzade bulunmaktaydı. Birinci görüşe göre hayatta kalan şehzadelerin isimleri İbrahim ve Ferruhzad'dı. İkinci bir görüşe göre hayatta kalan üçüncü şehzadenin ismi Şuca'ydı. Bunların katledilmemesinde en önemli rolü şüphesiz kale muhafızı oynamış ve Tuğrul Bozan'dan emir gelmesine rağmen şehzadelerin katline yanaşmamıştı. Aksine Tuğrul Bozan'a karşı kin beslemeye başlamıştı. Deneyimli bir kişi olan kale muhafızı Tuğrul Bozan'ın zalim birisi olduğundan devletin başında fazla kalamayacağını tahmin etmişti. Bu doğrultuda Tuğrul'u destekleyenleri kınayarak aleyhinde tahrik etmişti.⁵⁹ Tuğrul Bozan'ın kırk günlük saltanatından sonra saltanatın başına getirilen Ferruhzad, adalet ve tahammül sahibi bir hükümdardı. Devletin başına geçince Tuğrul Bozan ve Selçukluların çatışmasından tahrip olan devleti düzeltmeye, zarar gören halkı refaha kavuşturmaya çalıştı. Zulme uğrayan halkı vergiden muaf tuttu. Sultan Abdürreşîd'in ölümüne sebep olan kişileri cezalandırdı.⁶⁰ Kuyu ve çukurlara atılan şehzadelerin cenazelerini hanedan mezarlığına defnettirdi.⁶¹

Bu sırada Gazneli Devleti'ndeki iç ihtilafı fırsat bilen Selçuklular, Çağrı Bey önderliğinde büyük bir ordu ile Gazne'ye akın ettiler. Fakat Gazne'ye yaklaşıncı Gazneli emiri Hırhız'e karşı mağlup oldular. Selçuklu Türkmenlerinin savaş

⁵⁶ Bosworth, s. 338.

⁵⁷ Hândmîr, s. 169; Halîlî, s. 216; Öntürk, s. 356; Bosworth, s. 338.

⁵⁸ Cüzcânî, I, s. 237.

⁵⁹ Perviz, s. 358; Öntürk, s. 357.

⁶⁰ Hândmîr, s. 169.

⁶¹ Müstevfî, s. 41..

aletleri Gaznelilerin eline geçti. Sultan Ferruhzad da içeride istikrar sağladıktan sonra Horasan'a Selçukluların üzerine ordu gönderdi. Selçuklular ise Gülyarık (Gülsarığ, Kulsarik) isminde en büyük emirlerini savaşa gönderdi. Savaş başlayınca Türkmenler mağlup edildi, Gülyarık esir alındı. Ardından Alparslan babasının emri üzerine savaşa katıldı. Alparslan, Gaznelilerle savaşa girince Gazneli emirlerinden birkaç kişi esir düştü. Durumun vahametini fark eden Sultan Ferruhzad, esir aldığı Selçuklu emiri Gülyarık'ı serbest bıraktı. Buna karşı Selçuklular da esir aldıkları Gazneli komutanlarını serbest bıraktılar.⁶² Aynı konu ile ilgili başka bir görüşe göre Çağrı Bey, Gaznelilere karşı yenilince oğlu Alparslan atabegi Gülsarığ'ı yanına alarak Ferruhzad'ın yönettiği Gazneli ordusunu mağlup etti ve Gazne'nin büyük devlet adamlarını esir aldı.⁶³ Bu görüşün yukarıda bahsi geçtiği üzere Selçukluların Sultan Ferruhzad'a Gülsarığ'ın esir düşmesinden sonra giriştiği ikinci saldırıları olduğu kuvvetli görülmektedir.

Gazneli sultanları, her ne kadar Tuğrul Bozan'ın tehlikesinden kurtulsalar da kendilerini yönetimin başına getiren emir ve vezirlerin vesayetinden kurtaramadılar. Nitekim bu durum Sultan Ferruhzad döneminde kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Sultan Ferruhzad'ın devletin başına geçmesini sağlayan Hırhız, devletin veziri olarak tüm yetkileri elinde tuttu.⁶⁴ Devletin bekasını göz önünde bulunduran Sultan Ferruhzad anlayışlı davranarak memleketini tekrar mamur hale getirmeyi başardı. Halka karşı hoş muamelelerde bulundu.⁶⁵ Vefat etmeden önce bir gün hamamda Tuğrul Bozan'ın kalıntılarında olan üç gulamın suikastına maruz kadı. Yalnız olmasına rağmen elindeki kılıcıyla gulamları etkisiz hale getirerek sağ kurtuldu. Fakat bu olaydan sonra tedirgin halde yaşadı. Dünyevi işlerden uzak durdu. 451/1059 yılında 34 yaşında kulunç hastalığı sebebiyle hayatını kaybetti.⁶⁶ Tuğrul Bozan isyanı ve Selçuklu saldırılarından zarar gören Gazneli Devleti kalıcı olarak bir daha toparlanamadı. Yer yer isyanlar baş gösterdi. Hindûlar, Gûrlular ve Selçukluların isyanları ardı adına devam etti. 581/1186 yılına gelince Gazne, Gûrlular tarafından tamamen istila edildi ve Gazneliler tarih sahnesinden çekildi.⁶⁷

⁶² İbnü'l-Esîr, s. 1443; Hândmir, s. 169; Bayur, s. 208.

⁶³ Sevim, s. 185; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 4.

⁶⁴ Halîfî, s. 218; Bosworth, s. 340; Bayur, s. 208.

⁶⁵ Hândmir, s. 169.

⁶⁶ Cüzcânî, I, s. 237; Halîfî, s. 218; Perviz, s. 358.

⁶⁷ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk- İslam Devletleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 188.

SONUÇ

Sultan Mahmud'un devletin başına gelmesiyle beraber dini, siyasi, iktisadi, askeri ve sosyo-kültürel açıdan en üst zirveye yükselen Gazneli Devleti, coğrafi olarak da sınırları Mâverâünnehir'den Kuzey Hindistan'ın içlerine kadar genişlemiştir. Fakat Sultan Mahmud'un vefatıyla ülkede içinde başlayan iç ihtilaflar devletin gücünü kaybettirmiş, sınırlarını daraltmıştır. Ölümünden kısa bir süre sonra topraklarında Selçuklular muktedir bir devlet olarak kurulmuş, gün geçtikçe tehditleri artmaya başlamıştır. Sultan Mahmud'un evlatlarının dirayetsizliği bu tehditlerin giderek önünü açmıştır. Başta Sultan Mesud, Sultan Mevdûd ve Sultan Abdürreşîd olmak üzere şehzadeler arasındaki olumsuz rekabetler, taht kavgaları ve kişisel hırslar içerideki emirlerin birer sultan gibi davranmalarına, dışarıdaki hasımların ülke topraklarına göz dikmelerine zemin hazırlamıştır. Nitekim bu durum çalışma konumuz olan Sultan Abdürreşîd döneminde kendini bariz bir şekilde göstermiştir. Tuğrul Bozan gibi vefasız ve nankör bir gulamın Gazneli Devleti'ni büyük bir kırılmaya uğrattığı görülmüştür.

Temel kaynakların vurguladıkları ortak nokta Sultan Abdürreşîd'in saf ve samimi siyasetiyle, cesaretsiz ve dirayetsiz davranışları aleyhinde işlediği, ülke içinde istikrarsızlığa yol açtığı ve dışarıdaki düşmanlarının ülkesine saldırılarına zemin hazırladığı yönde olmuştur. Sultanın bu yetersizliği, saltanata el konulmasına, sultanın kendisi başta olmak üzere on bire yakın şehzadenin katledilmesine sebep olmuştur. Ayrıca, Gûr, Gûrca ve Sîstân bölgelerinin elden çıkmasına, Hindistan'da fethedilen bazı bölgelerin tekrar Müslümanlardan geri alınmasına ve bunların hepsi devletin bir daha toparlanmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim Gazne, Sultan Bahramşah döneminde Selçukluların egemenliği altına girmiş, ardından Oğuzların istilasına uğramış ve son olarak tamamen Gûrluların yönetimine geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Mustafa, İzzetullah Zeki, "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı" *USAD Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi*,(2016), S. 5, Konya 2016, s. 181-204.
- Akkuş, Mustafa, "Gazneli Mahmud'un Mutasavvıflarla İlişkileri", *S.D. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, SUTAD*, (2019), S, 45, Isparta 2019, s. 353-369.
- Bayur, Hikmet, *Hindistan Tarihi, I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî*, nşr. Saîd Nefisi, Sanayi Yayınları, Tahran 1940.
- Beyhakî, Hâce Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî, I*, nşr. Dr. Feyyaz, İntişârât-ı Hirmend, Tahran 2001.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Târîh-i Gaznevîyân*, çev. Hasan Enuşe, Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, Tahran 1999.
- Cüzcânî, Kâdı Minâhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer, *Tabakât-ı Nâsırî*, thk. Abdülhay Habîbî, Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran 1984.
- Gerdîzî, Ebu Said Abdülhay b. Dahhak b. Mahmud Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, tsh. Abdülhay Gerdîzî, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İnan, Tahran 1983.
- Halîlî, Halîlullah, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil 2013.
- Hândmîr, Muhammed b. Hâvendşah, *Ravzatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, çev. Abdulkadir eş-Şahveli, ed-Dârü'l-Mısriyye Li'l-Kitab Li'n-Neşr ve't-Tevzi, Kahire 1988.
- Hüseynî, Sadrü'l-Kebirü'l-âlem Sadrüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Seyyidü'l-İmam eş-Şehid Ebü'l-Fevâris Nasır b. Ali, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye*, thk: Muhammed İkbâl, Lahor 1933.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh Târîh-i İbnü'l-Esîr*, nşr. Ebu Suheyb el-Keremî, Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, Ürdün.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Merçil, Erdoğan *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- Merçil, Erdoğan *Gazneliler*", *DİA*, c. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 480-484.
- Mubin, Reşid, *Sultan Mahmûd-ı Gaznevî*, İlim ve İrfan Publisher's, Lahor 2006.
- Müstevfî, Hamdullah İbn Ebu Bekir Ahmed, *Târîh-i Güzide*, İntişârât-ı Emir Timur, Tahran 2015.
- Nâzım, Muhammed, *Hayat ve Evkât-ı Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, II*, çev. Abdulgafur Emînî, Merkez-i Neşerât-i Meymend, Peşâver 2000.

- Öntürk, Vural, "Gaznelilerde Bir Şehzade Düşmanı: Hâcibü'l-Hüccâb Tuğrul Bozan", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017) S. 36, Van 2017, s. 345-360.
- Perviz, Abbâs, *Târîh-i Deyâlîme ve Gaznevîyân*, Müessesesi-i Mabuât-i Ali Ekber-i İlmî, Tahran 1957.
- Sevim, Ali "Çağrı Bey", *DİA*, c. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1993, s. 183-186.
- Şebânkâreyî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l- Ensâb II*, nşr. Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1984.
- Târîh-i Sîstân*, nşr. Muhammed Takî Melikü's-Şuarâ Bahâr, Haver Yayınları, Tahran 2002.
- Utbi, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebâr el-Utbî er-Râzî, *Tercüme-i Târîh-i Yemînî*, çev. Ebü's-Şeref Nâsîh b. Zafer Curfâdekânî, thk. Cafer Şîâr, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran 1966.
- Yazıcı, Nesimi *İlk Türk- İslam Devletleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- Zeki, İzzetullah, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018.

